

**COĞRAFIYANIN TƏDRİSİ METODİKASI
METHODOLOGY OF TEACHING GEOGRAPHY
МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ГЕОГРАФИИ**

UOT 372.891

Mirvari İdris qızı Verdiyeva

*Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Azərbaycan coğrafiyası və
coğrafiyanın tədrisi texnologiyası kafedrasının dosenti,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru
<https://orcid.org/0000-0002-6724-0581>
[https://doi.org/10.69682/arti.2025.92\(3\).117-121](https://doi.org/10.69682/arti.2025.92(3).117-121)
E-mail: mirvari.verdiyeva@adpu.edu.az*

**COĞRAFIYANIN TƏDRİSİNDƏ DİYARŞÜNASLIQ İŞLƏRİNİN
TƏŞKİLİNİN ƏHƏMİYYƏTİ**

Mirvari İdris Verdiyeva

*doctor of philosophy in pedagogy
associate professor of the department of
Geography of Azerbaijan and technology of teaching geography at the
Azerbaijan State Pedagogical University*

**THE IMPORTANCE OF ORGANIZING REGIONAL STUDIES
IN THE TEACHING OF GEOGRAPHY**

Мирвари Идрис гызы Вердиева

*доцент кафедры географии Азербайджана и технологии преподавания
Географии Азербайджанского Государственного Педагогического Университета,
доктор философии по педагогике*

**ВАЖНОСТЬ ОРГАНИЗАЦИИ КРАЕВЕДЧЕСКИХ РАБОТ
В ПРЕПОДАВАНИИ ГЕОГРАФИИ**

Xülasə. Coğrafiya həyat elmi olduğundan bilik və bacarıqların müstəqil mənimsədilməsində diyarşünaslıq işlərinin əhəmiyyəti əvəzolunmazdır. Tədris zamanı istənilən mövzuya uyğun diyarşünaslıq işləri təşkil etmək mümkündür. Coğrafiya təbiəti öyrədir, müşahidə isə coğrafiyanın əsasını təşkil edir. Diyarşünaslıq işləri şagirdlərə mövcud olduğu təbiəti öyrənməyə, coğrafi müşahidələr aparmağa imkan verir. Mövzuların tədrisi zamanı yaradıcı təşkil olunmuş diyarşünaslıq işləri şagirdləri müşahidə aparmağa, coğrafi hadisə və prosesləri tədqiq etməyə əlverişli şərait yaradır.

Açar sözlər: diyarşünaslıq işləri, coğrafi müşahidə, müşahidənin təşkili, ekskursiya, coğrafi tədqiqat, kameral müşahidə, vizual müşahidə

Abstract. Geography is a science of life, which is why the importance of local studies in the independent acquisition of knowledge and skills is invaluable. During the teaching process, it is possible to organize local studies relevant to any topic. Geography teaches about nature, and observation forms the foundation of geography. Local studies enable students to explore existing nature and conduct geographical observations. Creatively organized local studies during the teaching of topics create favorable conditions for students to carry out observations and investigate geographical phenomena and processes.

Keywords: local history, geographical observation, organization of observation, excursion, geographical research, chamber observation, visual observation

Аннотация. География – это наука о жизни, поэтому значение краеведческих работ в самостоятельном освоении знаний и навыков неопределимо. Во время обучения можно организовать краевед-

ческие работы, соответствующие любой теме. География учит природе, а наблюдение составляет основу географии. Краеведческие работы предоставляют учащимся возможность изучать существующую природу, проводить географические наблюдения. Творчески организованные краеведческие работы во время изучения тем создают благоприятные условия для того, чтобы учащиеся проводили наблюдения, исследовали географические явления и процессы.

Ключевые слова: краеведческие работы, географическое наблюдение, организация наблюдения, экскурсия, географическое исследование, камерное наблюдение, визуальное наблюдение

Müasir dövrdə müəllimdən şagirdləri tədqiqatçıya çevirmək tələb olunur. Fəal təlimin əsas xüsusiyyəti təlim prosesində müəllimin fasilitator, şagirdin tədqiqatçı roludur. Coğrafiya fənn kurikulumunun fəaliyyət xətlərinin əksəriyyəti şagirdin tədqiqatçı olmasını tələb edir. [1, s.11-12] Coğrafiyanın tədrisi metodikası elmi də müstəqil mənimsəniləcək mövzuların və əldə ediləcək bacarıqların diyarşünaslıq prinsiplərinə əməl etməklə təşkilini ön plana qoyur. Bu məqsədlə ümumtəhsil məktəblərində işləyən coğrafiya müəllimləri tərəfindən diyarşünaslıq işlərinin necə aparılmasını araşdırmaq üçün müsahibə, anket sorğusu, müqayisə, nəzəri təhlil metodlarından istifadə edilmişdir.

Müzakirə və təhlil

Ümumtəhsil orta məktəblərində diyarşünaslıq işlərinin təşkili və aparılmasının vəziyyətini öyrənmək və çatışmazlıqları aşkara çıxarmaq üçün coğrafiya müəllimləri arasında sorğu keçirmək lazım gəlirdi. Sorğu zamanı müəllimlər diyarşünaslıq işlərinin təşkilini və şagirdlərin coğrafi tədqiqat işlərinə cəlb olunmalarına və işin necə həyata keçirmələrinə aydınlıq gətirməli idilər. Sorğu pedaqoji təcrübələr keçirilən məktəblərdə və təlim zamanı coğrafiya müəllimləri arasında keçirilmişdir. Sorğu zamanı müəllimlərin fikirlərini şəhər və kənd müəllimləri olaraq qruplaşdırmağın daha düzgün olması qənaətinə gəlinmişdir. Çünki şəhər və kənd mühiti müxtəlif olduğundan, diyarşünaslıq işlərinin təşkili, məzmunu və istiqamətləri [4] də mühitə uyğun və şagirdlərin imkanları nəzərə alınmaqla təşkil olunmalıdır. Əldə olunan informasiyalar obyektiv və subyektiv olmaqla qruplaşdırıldı.

Obyektiv səbəblər:

– coğrafiya fənnindən diyarşünaslıq işlərinin həyata keçirilməsi coğrafiya fənn kurikulumunun fəaliyyət xətlərində və alt standartlarda öz əksini tapmış olsa da, şagirdləri dərs zamanı çöl işlərinə və tədqiqat aparmağa sövq etmək mümkün deyildir. Çöl tədqiqatı-diyarşünaslıq işlərinin aparılması üçün rəsmi olaraq texnologiyası işlənib hazırlanmamışdır. Bu səbəbdən də

diyarşünaslıq işləri istər kənd və istərsə də şəhər məktəblərində sinif şəraitində kameral müşahidələr aparılmaqla kifayətlənir;

– şagirdlərin əksəriyyəti aşağı siniflərdən müxtəlif fənlərdən kurslara cəlb olunduğundan, dərsləndikən vaxtlarda onları diyarşünaslıq işlərinə cəlb etmək mümkün deyildir, çünki şagirdlərin zaman baxımından imkanı məhduddur;

– bəzi siniflərin alt standartlarında ekskursiyaların təşkili tələbi qoyulmuş olsa da, şagirdlərin ekskursiyalara cəlb olunması mexanizmi işlənib hazırlanmamışdır. Şagirdləri bir yerdən başqa yerə aparmaq üçün nəqliyyat xərcləri, rəhbərliyin və valideynlərin icazəsi tələb olunur. Bu da əksər hallarda mümkün olmur.

– ali pedaqoji məktəblərdən coğrafiya müəllimliyi ixtisasında tədris olunan fənlərin təcrübi işləri ləğv edildiyindən, müəllimlərin peşə hazırlığında tədqiqat işlərinin aparılması yalnız nəzəri biliklərin verilməsi ilə sonlanır. Tələbələr diyarşünaslıq işlərinə cəlb olunmadıqlarından müəllimlərin peşə hazırlığında nöqsanlar yaranmış olur;

– ümumtəhsil məktəblərinin müəllimləri diyarşünaslıq işlərinin aparılması texnologiyası sahəsində kifayət qədər bilik və bacarıqlara malik deyillər.

Subyektiv səbəblər:

– ümumtəhsil orta məktəbin coğrafiya müəllimlərinin diyarşünaslıq işlərinə məsuliyyətsiz yanaşması halları müşahidə olunur;

– müəllimlər diyarşünaslıq işlərinə aid bilik və bacarıqlarını təkmilləşdirəcək təlimlərə cəlb olunmurlar;

– valideynlər və uşaqlar əsasən coğrafiya fənninə nədənsə ikinci dərəcəli fənn kimi baxırlar və diyarşünaslıq işlərinə cəlb edilmənin əhəmiyyətli olduğunu lazım bilmirlər.

Bütün bu çatışmazlıqların aradan qaldırılmasının yeganə həlli yolları ondan ibarətdir ki, dövlət səviyyəsində coğrafiyanın həyatı bir fənn olduğunu qəbul edərək, rəsmi şəkildə diyarşünaslıq işlərinin və ekskursiyaların təşkilinin məcburi olmasına və tətbiqi texnologiyasının işlənməsinə,

keçirilməsinə güclü nəzarətin təşkilinə aid sənədlərin qəbul edilməsi və həyata keçirilməsidir.

Diyarşünaslıq işlərinin həyata keçirilməsi və ekskursiyaların təşkil edilməsi [7, s.314] şəhər və kənd məktəblərində müxtəlif anlam kəsb edir. Məsələn: şəhər məktəblərində müəllimlər şagirdləri görkəmli meydanlara və ya muzeylərə aparırlar. Bu zaman şagirdlər heç bir tapşırıqları icra etməyə cəlb edilmirlər. Yalnız gedib, baxış keçirib geri dönlər. Kənd məktəblərində təbiətin qoynuna aparılan şagirdlər isə gəzintiyə gedirlər. Müəllim əvvəlcədən şagirdləri cütlərə və ya qruplara bölərək heç bir tapşırıq vermir. Şagirdlər təbiətin qoynunda sağlamlıq üçün əhəmiyyətli olan gəzintiyə cəlb edirlər. Lakin şagirdlər şəhər və kənd mühitində diyarşünaslıq işləri deyərək, mövzulara uyğun, bilik və bacarıq əldə etmək məqsədi ilə işləri həyata keçirmirlər. Halbuki şagirdlər əvvəlcədən bilməlidir ki, ekskursiya zamanı hansı əraziyə gedəcəklər, orda nə kimi işləri icra edəcəklər, geri döndə necə təqdimat hazırlayıb təqdim edəcəklər. [2] Bütün bunları bilməyən şagird getdiyi ərazini və ya məkanı yalnız bir mühit kimi yaddaşında saxlayacaq. Lakin əldə etdiyi coğrafi biliyi və bacarığı dərk etməyəcək.

Coğrafiya ixtisası müəllimliyinə peşə bacarıqları elə səviyyədə olmalıdır ki, müəllim diyarşünaslıq işlərini planlaşdırmağı və həyata keçirməyi yüksək səviyyədə icra edə bilsin. [5] Bu zaman müəllim tədris edəcəyi və reallaşdıracağı alt standartların təlim nəticələrini müəyyən edərkən diyarşünaslıq işlərinin məzmununu, vaxtını, şagirdlərin əldə edəcəyi bilik və bacarıqları və işin planını əvvəlcədən müəyyən etməlidir. İş zamanı şagird yaşadığı mühitdə mövcud olanların əhatəsində olduğunu əqli düşüncəsi ilə dərk etməlidir və təbiətə mühafizə-karcasına yanaşmağı bacaran vətəndaş kimi formalaşmalıdır. Diyarşünaslıq işlərini planlaşdırən zaman [3] müəllim gediləcək ərazidə şagirdlərin əməl edəcəkləri "təhlükəsizlik qaydaları"nı [6, s. 206] da tərtib edib, əvvəlcədən şagirdlərin maariflənməsini həyata keçirməlidir. Məsələn:

a) şəhər məktəbi üçün. "Tarix-diyarşünaslıq muzeyinə ekskursiya".

Təhlükəsizlik qaydaları: – ekskursiya zamanı özünüzlə کنار şəxsləri gətirməyin!

– muzeyə daxil olarkən əməkdaşların məlumatlarına diqqətlə qulaq asın və təlimatlardan کنار çıxmayın!

– bələdçinin dediklərini diqqətlə dinləyin və qeydlərinizi aparın!

– eksponatlara əllə toxunmaq olmaz!

– muzeydə şəkil və ya video çəkərkən icazə alın və bir-birinizə mane olmayın!

– muzeyin salonlarında hərəkət edərkən qrupdan aralanmayın!

– muzeydən çıxarkən əməkdaşlara təşəkkür etməyi unutmayın!

Şəkil 1. Nənələrin əl işlərindən ibarət müxtəlif eksponatlar

Tapşırıq: Tarix-diyarşünaslıq muzeyini tədqiq edin!

Plan: – muzeyin tarixini öyrənin!

– muzeyin yaradılması məqsədlərini və əhəmiyyətini müəyyən edin!

– muzeyin eksponatlarının tarixi və əldə edilmə mənbələrini öyrənin!

– muzeyin eksponatlarının turizm baxımından əhəmiyyətini şərh edin!

– muzey haqqında təəssüratlarınızı qeyd edin!

b) kənd məktəbi üçün. "Bataqlıq əraziyə ekskursiya".

– əraziyə müəllimdən əvvəl getmək olmaz, sinif yoldaşlarınızla birlikdə, müəllimin rəhbərliyi altında hərəkət edin!

– ekskursiya müddətində tanıdığınız bitkiləri yemək, böcəklərə əllə toxunmaq olmaz!

– müəllimin getdiyi cığırda gedin və کنار çıxmayın!

– sulu sahələrlə hərəkət etməyin, bataqlıq dərinləşə bilər və təhlükə yaranar!

– tədqiqat zamanı müəllimin göstərişlərinə diqqətlə əməl edin və həyatınızı qorumağı unutmayın!

– bataqlıq güllərini qoparmağa çalışmayın, bitkini çəkərkən sürüşüb bataqlığa düşə bilərsiniz!

– geri dönərkən müəllimdən ayrılmayın!
Tapşırıq: – Ətraf ərazidə yaranmış bataqlıqı tədqiq edin!

Plan: – bataqlığın kəndin hansı ərazisində yerləşdiyini müəyyən edin və cəhətlə göstərin, məsafəni addımla ölçün!

– bataqlığın enini və uzunluğunu gözəyari təyin edin!

– bataqlığın yerləşdiyi ərazinin coğrafi təsvirini verin!

Şəkil 2. Heyvanat aləminin araşdırılması

Şəkil 3. Toplanmış kolleksiyaların etiketləşdirilməsi

Diyarşünaslıq işləri ilk növbədə şagirdlərə nəzəri biliklərini tədqiqat zamanı görəcəyi işlərə tətbiq etməsinə imkan verir. Şagirdlər dərslərdən əldə edə bilmədiyi yeni coğrafi informasiyaları şəxsi fəaliyyəti zamanı qazanır və tədqiqatçı bacarığı inkişaf edərək təkmilləşir. Yeni coğrafi bacarıqlar əldə edir. Ətraf mühiti daha mükəmməl dərk edir və şəxsiyyətyönlü formalaşır.

Yuxarıda deyilənlərə yekun vuraraq qeyd etmək olar ki, coğrafiyanın tədrisi zamanı mövzulara uyğun, şagirdlərin bilik və yaş səviyyəsinə nəzərə almaqla, diyarşünaslıq işlərini həyata keçirmək olduqca vacibdir. Diyarşünaslıq işləri zamanı coğrafi bilik və bacarıq əldə etməklə ya-

– bataqlığın yaranma səbəblərini müəyyənə bilərsiniz!

– bataqlıqda bitən bitkilərin növlərini araşdırın və şəklini şəkin!

– gördüyünüz və səsinə eşitdiyiniz bataqlıq heyvanlarını müəyyən edin!

– bataqlığın mövcudluğunu və ya otların, kolların basması nəticəsində quruyacağını proqnozlaşdıraraq perspektivlərini qeyd edin!

Müəllim çöl işləri zamanı işin uğurlu aparılması üçün şagirdləri cütlərə bölməlidir. Hər bir cütün bataqlığın hansı tərəfində dayanıb verilən tapşırığı icra etməsinə şərait yaratmalıdır. Çünki cütlərlə işləmək şagirdlər üçün darıxdırıcı olmur və çətinlik çəkərkən bir-birlərinə kömək edirlər, müqayisəli şəkildə işlərini yerinə yetirirlər. İş zamanı müəllim operativ olmaqla cütlərə yaxınlaşıb, işin gedişinə, şagirdlərin təhlükəsizliyinə nəzarət etməlidir, lazım gəldikdə onların suallarını cavablandırmalı və işin istiqamətini axıra yönəldəcək göstərişlər verməlidir. İş bitdikdən sonra şagirdləri bir yerə toplayıb sağ-salamat geri dönmələrini təmin etməlidir.

naşı, şagirdlərin coğrafi dildə danışmasına, coğrafi mədəniyyətə sahib olmasına və coğrafi dünyagörüş qazanmasına əlverişli mühit yaradılır.

Problemin aktuallığı. Coğrafiyanın tədrisində diyarşünaslıq işlərinin aparılması mövzuların həyatla əlaqələndirilməsini və şagirdlərin tədqiqatçılıq qabiliyyətinin inkişafını təmin etdiyinə görə daima aktual olub. Bu gün də aktualdır.

Problemin yeniliyi. Məqalə coğrafi mövzularının həyatla əlaqələndirilməsinə həsr edildiyindən, coğrafi bilik və bacarıqların müstəqil mənimsənilməsi üçün əhəmiyyətlidir.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Məqalə coğrafiya müəllimlərinin, təcrübəçi müəllimlərin istifadəsi üçün faydalıdır.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəbləri üçün coğrafiya fənni üzrə təhsil proqramı (kurikulumu) (VI-XI siniflər). -Bakı, 2013, -75 s. (Səh.11-12)
2. Долженко Г.П. Экскурсионное дело: Учебное пособие. - 3-е изд., испр. и доп. - М.; Ростов н/Д : Март, -2008.
3. Историческое краеведение/под ред. Г.Н. Манюшина. – М.: Просвещение, -2005. – 348 с.
4. Краеведение / Под ред. А.В. Даринского. – М.: Просвещение, -1987.
5. Кукушкина Е.И. Мировоззрение, понятие, практика / Е. И. Кукушкина, Е. Б. Логунова.–М.: Просвещение, -2007. – 251 с
6. Verdiyeva M.İ., Coğrafiyanın tədrisində diyarşünaslıq prinsipi, magistrantlar üçün dərs vəsaiti. -Bakı, ADPU-nun mətbəəsi, -2021. -241 s.
7. Verdiyeva M.İ., Coğrafiyanın tədrisi metodikası, ali pedaqoji məktəblər üçün dərslik / M.İ. Verdiyeva. -Bakı: ADPU-nun mətbəəsi, -2022. -366 s.

Redaksiyaya daxil olub: 02.05.2025.